

4.4. SZEGÉNYSÉG ÉS KAPCSOLATI TŐKE*

ALBERT FRUZZSINA & HAJDU GÁBOR

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy hogyan függ össze a súlyos anyagi deprivációban élés az egyének társas kapcsolathálózatának méretével, összetételével és a társas kapcsolataik szubjektív megítélésével. Az elemzéshez egy 2015-ös magyar reprezentatív kérdőíves felmérés adatait használtuk. Az eredmények szerint a súlyos anyagi deprivációban élők kapcsolathálózatának mérete kisebb, összetétele pedig kevésbé erőforrásgazdag, mint a jobb helyzetűeké. Ezeknél is jelentősebb a depriváltak hátránya, ha a társas interakciók gyakoriságát, valamint a kapcsolatok, társadalmi integráltság szubjektív értékelését tekintjük. Az eredményeinkből levonható egyik legfontosabb következtetés, hogy az anyagi kirekesztettség és a kapcsolati kirekesztettség összekapcsolódása egy „lefelé tartó kirekesztettségi spirálhoz” vezethet, ezért a szegénység csökkentését célzó szakpolitikának érdemes lehet tekintettel lenni a szegények kapcsolathálózati hátrányaira, támogatni a meglévő kapcsolatok fenntartását és más kapcsolatok (újra)létesítését.

Bevezető

A társadalmi egyenlőtlenséggel, szegénységgel foglalkozó kutatások évtizedek óta kiemelik, hogy a gazdasági természetű erőforrások hiányának társadalmi következményei vannak (például *Sen, 1983, Townsend, 1973*). A szegénységben élők számára a személyközi hálózatokon keresztül elérhető társadalmi támogatás különösen fontos, mivel csökkentheti hátrányos gazdasági helyzetük negatív hatásait, például a munkahelykeresés segítése a stressz jobb kezelése révén, vagy azáltal, hogy a szegények könnyebben juthatnak pénzügyi forrásokhoz és közszolgáltatásokhoz (*Saegert és szerzőtársai, 2001*). A társadalmi tőke elmélete azt is hangsúlyozzák, hogy az a személyközi kapcsolatokban testesül meg, és bizonyos esetekben gazdasági tőkévé alakítható (*Bourdieu, 1986, Coleman, 1988*). A társas kapcsolatok önmagukban is fontosak, nem csupán erőforrásként. A társadalmi dezintegráció szorongást és depressziót okozhat,

csökkentheti a jóllétet, és a megbetegedések és a halálozás növekedéséhez vezethet (*Putnam, 2000, Wilkinson, 1996*).

A szegénység és a társas kapcsolatok közötti összefüggés kétféle lehet (*Böhnke, 2008*).

1. *Akkumulációs hipotézis.* A kapcsolatok fenntartása és a másokkal való találkozás olyan erőforrások befektetését igényli, amelyekkel a szegény emberek nem rendelkeznek (például pénz, idő, megfelelő lakáskörülmények stb.), így nemcsak a találkozásra, hanem a szívességek viszonzására és a támogatás nyújtására is korlátozott lehetőségük van, ezért a kapcsolatok egyensúlya nem tartható fenn, és az egyének visszavonulhatnak vagy kirekesztődhetnek a – elsősorban a szoros családi kötelekeken túlmutató – kapcsolatokból. Emellett a szegénységből fakadó esetleges szégyénérzet, a társadalmi elvárásoknak való nehezebb megfelelés is megnehezítheti a kapcsolatok fenntartását. Ezért a szegénység társadalmi dezintegrációhoz és kisebb személyközi kapcsolathálózathoz vezethet.

2. *Kompenzációs hipotézis.* Lehetséges, hogy az anyagi hátrányokat kompenzáló a szolidaritás és a tár-

* Az alfejezet alapjául szolgáló publikáció: *Albert–Hajdu (2020)*.

sas támogatás növekszik, ha valaki hátrányos helyzetbe kerül.

Korábban több kutatás vizsgálta a szegénység és a kapcsolathálózati jellegzetességek közötti összefüggéseket, jellemzően egy-egy szegénységi indikátorra és néhány kapcsolati jellemzőre vonatkozóan, és mutatta ki azt, hogy a legelesettebb helyzetben lévők rendelkeznek a legkisebb és erőforrásokban is szegényebb kapcsolathálózatokkal (például *Pichler–Wallace*, 2008). Paneladatokon azt is kimutatták, hogy a szegénység leginkább a gyengébb kötésekre, távolabbi ismeretségekre hat negatívan, de a szoros családi kapcsolatokra, közeli barátokra vonatkozóan kevésbé jelentős a hatás (*Böhnke–Link*, 2017, *Mood–Johnson*, 2016).

Az alfejezet alapjául szolgáló tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy hogyan függ össze a szegénység a kapcsolati tőke különböző dimenzióival Magyarországon: az alacsony életszínvonal inkább az emberi kapcsolatok beszűkülésével vagy – épp ellenkezőleg – a kapcsolatok fontosabbá válásával és erősödésével jár-e együtt. A korábbi szakirodalomhoz való hozzájárulást elsősorban a vizsgált indikátorok széles köre jelenti (négy szegénységi indikátor, a kapcsolati tőkét, társas beágyazottságot mérő indikátorok hét csoportja). Ebben az összefoglalóban azokat az eredményeket mutatjuk be röviden, amelyek arra vonatkoznak, hogy a súlyos anyagi deprivációban élők kapcsolati hálójá és annak szorossága hogyan különbözik a többiekétől.

Adatok

Az elemzéshez egy 2015-ös magyar reprezentatív kérdőíves felmérés adatait használtuk (*Kovács és szerzőtársai*, 2018). Az elemzett minta nagysága 1986 fő volt.

A súlyos anyagi depriváció a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élés egyik indikátora azt jelzi, hogy az adott háztartás életkörülményeit az anyagi források hiánya korlátozza. Egy háztartás akkor tekinthető súlyos anyagi nélkülözésben élőnek, ha kilenc problémából, amelyek az anyagi nehézségekre, a tartós fogyasztási cikkek hiányára és a lakha-

tással kapcsolatos problémákra terjednek ki, legalább négy jellemző rá (lásd a jelen Közelkép 4.3. alfejezetét). Mintánkban a súlyos anyagi deprivációban élők aránya 23,2 százalék volt.

Ebben az összefoglalóban kilenc kapcsolati változóra vonatkozó eredményeket mutatunk be. A kapcsolati változók közül három a kapcsolathálózat méretére, három az összetételére, egy a társas interakciókra, kettő pedig a szubjektív társadalmi, társas integráltságra vonatkozott. 1. A bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózat (*core discussion network*, *CDN*) nagysága, amely azt mutatja meg, hogy hány olyan személy van, akivel a kérdezett meg tudja beszélni a fontosabb dolgait, problémáit. 2. Az instrumentális erős kötések száma azt mutatja meg, hogy hány olyan ember van, akire a válaszadó számíthat, segítséget kaphat a mindennapokban előforduló kisebb-nagyobb feladatok megoldásában. 3. A barátok száma a bizalmas kapcsolathálózatnál némileg tágabb, de még mindig a szorosabb, erősebb kapcsolatokat méri a „Hány barátja van Önnek?” kérdésre adott válasszal. 4. Az úgynevezett pozíciógenerátor technikát használva, a kérdőívben 21 foglalkozás esetében kellett megválaszolni, hogy a kérdezett ismer-e adott foglalkozású személyt. A nexusdiverzitás változója a megjelölt foglalkozások számát mutatja, és a kérdezett kapcsolatainak (gyenge kötéseinek) összetételéről ad képet. 5. A magasan végzettségűek aránya a CDN-ben a legalább érettségi vel rendelkezők arányát mutatja a kérdezett bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózatában. 6. A kérdezett által ismert foglalkozások közül (a Treiman-féle *Standard International Occupational Prestige Scale* alapján [*Treiman*, 1977]) a legmagasabb presztízssű presztízspontszáma. 7. A társas interakciókat a baráti összejöveteleken való rendszeres részvétellel mértük. 8. A családi kapcsolatokkal való elégedettség változója egy 11-fokú skálán méri, hogy a kérdezett mennyire elégedett a családon belüli kapcsolataival. 9. A szubjektív kirekesztettség változója négy alkérdés segítségével mérte, hogy a válaszadók magukat a társadalomba, a szűkebb közösségbe integrálnak tartják-e, illetve mennyire érzik magukat kirekesztettnek.

Empirikus elemzés és eredmények

Alkalmazott módszerek

Regressziós módszerek segítségével azt vizsgáljuk, mi a kapcsolat a súlyos anyagi deprivációban élés és a kapcsolathálózat jellemzői között. A módszer segítségével ki tudjuk szűrni az olyan változók hatását, amelyek feltételezhetően hathatnak mind a kapcsolati hálózat jellemzőire, mind arra a tényre, hogy a megfigyelt személy súlyos anyagi deprivációban él. Elemzésünk során két olyan személyt hasonlítottunk össze, akiknek azonos a neme, életkora, iskolai végzettsége, családi állapota, munkaerőpiaci helyzete és egészségügyi állapota, valamint ugyanazon etnikumhoz tartozónak vallja magát, ugyanazon régióban ugyanolyan település típuson, ugyanolyan méretű háztartásban él.

Eredmények

A 4.4.1. táblázat a súlyos anyagi deprivációban élők és a nem deprivált háztartásban élők kapcsolathálózati jellemzői szerinti különbségeket foglalja össze. Az anyagi deprivációban élők minden kapcsolati jellemző szerint rosszabb helyzetben vannak, mint a nem depriváltak. A kapcsolati hálójuk jelentősen, 10–20 százalékkal kisebb (1–3. sorok). A súlyos anyagi deprivációban élőknek 0,21-dal kisebb a bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózata, 0,27-dal kevesebb instrumentális erős kötéssel és 0,53-dal kevesebb baráttal rendelkeznek. Mindhárom esetben nemcsak statisztikailag, hanem szubsztantív értelemben is érdemi, 0,15–0,21 szórásegység a hátrányuk.

A kapcsolathálózat összetételére vonatkozó eredmények a 4–6. sorokban szerepelnek. A depriváltak (a vizsgált 21 foglalkozás közül) átlagosan 0,8-dal kevesebb foglalkozás esetében választották azt, hogy ismernek adott foglalkozású személyt, ami 0,16 szórás-egység különbségnek felel meg. A nem depriváltak bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózatában (az összetételbeli különbségeket is figyelembe véve) átlagosan 51 százalék az érettségizettek aránya, míg az anyagi deprivációban élőkében 41 százalék. Mivel többek között a válaszadók iskolai végzettségére és

életkorára is kontrolláltunk, a 0,21 szórás-egység különbség nem a két csoport eltérő iskolázottságából vagy életkori összetételéből következő kapcsolati homofiliából adódik, hanem az eltérő anyagi és társadalmi státussal függ össze. Végül, a kapcsolathálózatban a legmagasabb presztízsű személy foglalkozási presztízs-pontszáma átlagosan 4,2 ponttal alacsonyabb az anyagi deprivációban élők esetében, ami jelentős, 0,3 szórás-egység eltérést jelent. Az utóbbi két eredmény arra utal, hogy az anyagi deprivációban élőknek nem csupán kevesebb a társas kapcsolata, de azok – túlmutatva a méretből fakadó hátrányon is – kisebb mértékű kapcsolati erőforrást jelentenek.

4.4.1. táblázat: A depriváltak és a nem depriváltak kapcsolathálózati jellemzői szerinti különbségek

Kapcsolati változó	Súlyos anyagi depriváció	Nincs depriváció	Különbség	SH
1. CDN	2,017	2,230	-0,214**	(0,084)
2. Instrumentális erős kötések	1,886	2,151	-0,266***	(0,082)
3. Barátok száma	2,188	2,713	-0,525**	(0,222)
4. Nexsdiverzitás	7,864	8,683	-0,819***	(0,268)
5. Magas végzettségűek aránya a CDN-ben	0,414	0,508	-0,093***	(0,022)
6. Legmagasabb presztízsű foglalkozás a kapcsolathálózatban	55,49	59,74	-4,253***	(0,959)
7. Rendszeres baráti összejövetelek	0,560	0,729	-0,169***	(0,029)
8. Családi kapcsolatokkal való elégedettség	7,515	8,325	-0,811***	(0,148)
9. Szubjektív társadalmi kirekesztettség	2,594	2,000	0,595***	(0,057)

Megjegyzés: A táblázat minden sorában egy-egy OLS-regresszió eredményei szerepelnek. A harmadik (Különbség) számoszlopban a súlyos anyagi deprivációban élés indikátorváltozójának koefficiense, A negyedik számoszlopban a robusztus standard hiba szerepel. Az első és a második számoszlopban a regressziók alapján (az összetételbeli eltérésekre korrigált) becslések szerepelnek a súlyos anyagi deprivációban élőkre és a nem depriváltakra vonatkozóan.

* $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$.

Ahogy a bevezetőben is jeleztük, a másokkal való kapcsolattartás időbeli és anyagi erőforrás-ráfordítást igényel, valamint a társadalmi elvárásoknak való megfelelés is befolyásolhatja. Ennek megfelelően, miközben a nem depriváltak 73 százaléka vesz részt rendsze-

resen lakáson tartott baráti összejöveteleken, addig a depriváltak esetében csupán 56 százalék ugyanez az arány, ami igen nagy, 0,37 szóráségyesség különbségnek felel meg. (Mivel a baráti összejöveteleken való részvétel összefügg a barátok számával, ezért ebben a regresszióban a barátok számára is kontrolláltunk.)

A szubjektív változók esetében még jelentősebb a két csoport közti különbség. A súlyos anyagi deprivációban élők átlagosan 0,8 ponttal elégedetlenebbek a családi kapcsolataikkal, mint a többiek, ami az elégedettség szórásának 0,38-nak felel meg. Azaz az anyagi nehézségek még a legszorosabb kapcsolatok minőségével is negatívan korreálnak. Még ennél is jelentősebb a nem depriváltak és az anyagi deprivációban élők társadalmi kirekesztettség érzése közti különbség. Az 1. és 5. pont közötti skálán az átlagosan 0,6 pont különbség hatalmas, 0,67 szóráségyesség eltérést jelent.

Összefoglalás

Eredményeink egyértelműen az akkumulációs hipotézist támasztják alá: a szegények kevésbé integráltak a társas kapcsolathálózatokba, mint a jobb módúak. A súlyos anyagi deprivációban élők kapcsolathálózatának mérete kisebb, összetétele pedig kevésbé erőforrásgazdag, mint a jobb helyzetűeké. A depriváltak kapcsolathálózati hátránya jobban érvényesül a kapcsolatok összetétele, a kapcsolati erőforrások (a kapcsolatok iskolázottsága, presztízse) esetében, mint a bizalmas kapcsolatok és a barátok száma esetében. Ennél is jelentősebb a depriváltak hátránya, ha a társas interakciókra és a kapcsolatok, társadalmi integráltság szubjektív értékelésére tekintünk.

A szegénység és a kapcsolathálózat jellemzői közötti kapcsolat oksági iránya természetesen kétféle is lehet. Paneladatokon végzett elemzések alátámasztják a szegénység negatív kapcsolathálózati hatásait (*Böhnke-Link, 2017, Mood-Jonsson, 2016*), ugyanakkor a kapcsolatok – különösen a szegények esetében – fontos megbirkózási erőforrást jelenthetnek. A kapcsolatok fontos szerepet játszhatnak a szegénység megelőzésében és az abból való kilábalásban (*Israel, 2016*), vala-

mint a társas támogatás csökkentheti a rossz anyagi helyzet negatív (pszichológiai, egészségügyi vagy erőforrásbeli) következményeit is.

Az eredményeinkből levonható egyik legfontosabb következtetés, hogy az anyagi kirekesztettség és a kapcsolati kirekesztettség összekapcsolódása egy „lefele tartó kirekesztettségi spirálhoz” (*Mood-Jonsson, 2016*) vezethet, azaz a gazdasági hátrányok a társas kapcsolatok gyengülésével vagy elvesztésével járhatnak együtt, a társadalmi tőke csökkenésének pedig további negatív gazdasági következményei lehetnek. Ez a kirekesztettségi spirál egészülhet ki a kapcsolathátrány és a dezintegráltság egyéb következményeivel (*Putnam, 2000, Wilkinson-Pickett, 2010*), ami tovább súlyosbíthatja a társadalmi kirekesztettség negatív hatásait. Az oksági kapcsolat irányától függetlenül a szegénység csökkentését célzó szakpolitikának érdemes lehet tekintettel lenni a szegények kapcsolathálózati hátrányaira, támogatni a meglévő kapcsolatok fenntartását és más kapcsolatok (újra)létesítését. Az eredmények a közösségi szociális munkának a társas kapcsolathálózatok megerősítésében betöltött szerepének fontosságát is alátámasztják (*Rodríguez-Ferreira, 2018*).

Érdemes hangsúlyozni, hogy miközben az irányadó szegénységi indikátorok (jövedelmi szegénység, alacsony munkaintenzitású háztartásban élés, súlyos anyagi depriváció) kizárólag vagy elsősorban az anyagi dimenzióval foglalkoznak, a társas kapcsolatok szerepét pedig nem vizsgálják, addig a szegénység helyett manapság inkább használatos társadalmi kirekesztődés fogalma explicit módon is magában foglalja azt, hogy a társas kapcsolatok a társadalmi integráció alapvető jellemzői (*Levitas, 2006*). Tanulmányunk – ebben az összefoglalóban nem szereplő – eredménye szerint a jövedelmi szegénység indikátora kevésbé függ össze a kapcsolathálózati hátrányokkal, mint a súlyos anyagi depriváció vagy a szubjektív anyagi nehézségek indikátorai. Noha a jövedelmi szegénység a talán leggyakrabban használt szegénységi indikátor, az utóbbi kettő mégis jobban tükrözi a szegénység és társadalmi kirekesztettség többdimenziós jellegét.

Hivatkozások

- ALBERT FRUZZSINA–HAJDU GÁBOR (2020): [Association between poverty indicators and social relations](#). *Journal of Poverty and Social Justice*, Vol. 28. No. 3. 401–423. o.
- BÖHNKE, P. (2008): [Are the poor socially integrated? The link between poverty and social support in different welfare regimes](#). *Journal of European Social Policy*, Vol. 18. No. 2. 133–150. o.
- BÖHNKE, P.–LINK, S. (2017): [Poverty and the Dynamics of Social Networks: An Analysis of German Panel Data](#). *European Sociological Review*, Vol. 33. No. 4. 615–632. o.
- BOURDIEU, P. (1986): The forms of capital. Megjelent: *Richardson, J. (szerk.): Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Greenwood, Westport, 241–258. o.
- COLEMAN, J. S. (1988): [Social Capital in the Creation of Human Capital](#). *American Journal of Sociology*, Vol. 94. 95–120. o.
- ISRAEL, S. (2016): More than Cash: [Societal Influences on the Risk of Material Deprivation](#). *Social Indicators Research*, Vol. 129. No. 2. 619–637. o.
- KOVÁCH IMRE–SZABÓ ANDREA–HAJDU GÁBOR–KRISTÓF LUCA–GERŐ MÁRTON (2018): [Integrative and Desintegrative Processes in the Hungarian Society](#). [Data Collection], Research Documentation Centre (RDC) at the Centre for Social Sciences.
- LEVITAS, R. (2006): [The concept and measurement of social exclusion](#). Megjelent: Pantazis, C.–Gordon, D.–Levitas R. (szerk.): *Social Exclusion in Britain*, The Policy Press, 123–160. o.
- MOOD, C.–JONSSON, J. O. (2016): [The Social Consequences of Poverty: An Empirical Test on Longitudinal Data](#). *Social Indicators Research*, Vol. 127. No. 2. 633–652. o.
- PICHLER, F.–WALLACE, C. (2009): [Social Capital and Social Class in Europe: The Role of Social Networks in Social Stratification](#). *European Sociological Review*, Vol. 25. No. 3. 319–332. o.
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- RODRÍGUEZ, M. D.–FERREIRA, J. (2018): [The contribution of the intervention in social networks and community social work at the local level to social and human development](#). *European Journal of Social Work*, Vol. 21. No. 6. 863–875. o.
- SAEGERT, S.–THOMPSON, J. P.–WARREN, M. R. (szerk.): (2001): *Social Capital and Poor Communities*. Russell Sage Foundation.
- SEN, A. (1983): [Poor, Relatively Speaking](#). *Oxford Economic Papers*, Vol. 35. No. 2. 153–169. o.
- TOWNSEND, P. (1979): [Poverty in the United Kingdom: A survey of household resources and standards of living](#). University of California Press.
- TREIMAN, D. J. (1977): *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. Academic Press, New York.
- WILKINSON, R. G. (1996): *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*. Routledge.
- WILKINSON, R. G.–PICKETT, K. (2010): *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. Bloomsbury Press.